МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ САДІВНИЦТВА
Факультет економіки і підприємництва

Кафедра фінансів, банківської справи та страхування

Допущено до захисту
«_____» _____ 2023 р.
Зав. кафедри, д.е.н., професор
_____ **Прокопчук О.Т.**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

МЕХАНІЗМ ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ОПТИМІЗАЦІЇ

Виконала – студентка 2 курсу, групи 21 м-ф освітньої програми «Фінанси, банківська справа та страхування»
спеціальності 072 Фінанси, банківська справа та страхування
Вербіна Софія Віталіївна

Науковий керівник – к.е.н., доцент
Барабаш Леся Віталіївна

Умань – 2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ САДІВНИЦТВА

Факультет економіки і підприємництва
Кафедра фінансів, банківської справи та страхування
Освітня програма _фінанси, банківська справа та страхування
Спеціальність 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»
(код, назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри

_____ _____
(підпис) (ініціали, прізвище)
«_____» _____ 2022 р.

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Студенту _Вербіній Софії Віталіївні
(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи Механізм оподаткування доходів фізичних осіб в Україні та перспективи його оптимізації
керівник роботи _Барабаш Леся Віталіївна, к.е.н., доцент
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)
затверджені наказом по університету від «___»_____20__ року №_____

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи Податковий кодекс й інше законодавство з питань оподаткування; публікації вчених і практиків; аналітично-статистичні дані Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України, Державної казначейської служби України; дослідження автора

4. Перелік питань, які потрібно розробити
1. Теоретичні основи функціонування механізму оподаткування доходів фізичних осіб
2. Функціонування механізму оподаткування доходів фізичних осіб в Україні на сучасному етапі
3. Перспективи оптимізації механізму оподаткування доходів фізичних осіб в Україні

5. Перелік графічного матеріалу
13 таблиць, 8 рисунків

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

7. Дата видачі завдання ___27.09.2021 р._____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів роботи	Строк виконання етапів проекту	Примітка
1.	Вибір теми кваліфікаційної роботи	24.09.2022	
2.	Одержання індивідуального завдання	27.09.2022	
3.	Складання календарного плану написання кваліфікаційної роботи	27.09.2022	
4.	Підготовка до виконання кваліфікаційної роботи - підбір та вивчення літератури - участь у виконанні науково-дослідних робіт - виконання курсових робіт - інші заходи	Жовтень-грудень Протягом перебігу навчання	
5.	Уточнення теми кваліфікаційної роботи та календарного плану-графіка, виходячи зі специфіки базового підприємства, установи	Січень 2022	
6.	Підготовка: - першого розділу - другого розділу - третього розділу - висновків		
7.	Доопрацювання кваліфікаційної роботи з урахування зауважень наукового керівника		
8.	Написання та оформлення роботи в остаточному варіанті		
9.	Перевірка роботи на академічний плагіат		
10.	Одержання відгуку наукового керівника		
11.	Попередній захист роботи на кафедрі		
12.	Затвердження роботи завідувачем кафедри		
13.	Одержання рецензії		
14.	Захист кваліфікаційної роботи		

Студент _____ _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____ _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Реферат
на кваліфікаційну роботу магістра
«Механізм оподаткування доходів фізичних осіб в Україні та перспективи його оптимізації»
студентки факультету економіки і підприємництва Уманського національного університету садівництва (спеціальність 072 «Фінанси, банківська справа та страхування», освітній ступінь «магістр»)
Вербіної Софії Віталіївни

Механізм оподаткування доходів фізичних осіб у процесі свого функціонування реалізовує низку важливих для держави цілей, серед яких базовими є фіскальна, економічна та соціальна, що спрямовані на взаємодію між державою та платниками з приводу перерозподілу доходу останніх.

У кваліфікаційній роботі проведено дослідження функціонування механізму оподаткування доходів фізичних осіб в Україні на сучасному етапі його реалізації на основі напрацювань вчених, міркувань практиків й авторського розуміння ситуації. Загальний обсяг праці становить 54 друковані аркуші. Ілюстративний матеріал налічує 13 таблиць і 8 рисунків. Теоретичне підґрунтя та практична складова інформаційного, нормативного й аналітичного характеру сформовані з 48 джерел.

Мета даного магістерського дослідження – розкриття сутності й особливостей функціонування механізму оподаткування доходів фізичних осіб в умовах економіки України з означенням актуальних векторів його оптимізації. А її досягнення стало можливим за рахунок вивчення теоретичних основ і практичних особливостей функціонування механізму оподаткування доходів фізичних осіб в Україні у 2018–2022 рр.

Анотація

Діючий в Україні механізм оподаткування доходів фізичних осіб допомагає реалізовувати фіскальні, економічні та соціальні цілі держави за рахунок перерозподілу доходів платників податку. Однак нині йому властива низка проблемних питань, що вимагають пошуку актуальних напрямів оптимізації.

Ключові слова: механізм оподаткування доходів фізичних осіб, соціальна функція держави, прогресивна ставка податку, доходи бюджету, фіскальна ефективність.

Annotation

The mechanism of personal income taxation in Ukraine helps to realize the fiscal, economic and social goals of the state due to the redistribution of taxpayers' incomes. However, nowadays it is characterized by a number of problematic issues that require the search for actual areas of optimization.

Keywords: the mechanism of personal income taxation, social function of the state, progressive tax rate, budget revenues, fiscal efficiency.

ЗМІСТ

	ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1.	ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ	5
1.1.	**Еволюція теоретичних підходів до оподаткування доходів фізичних осіб**	5
1.2.	**Складові механізму оподаткування доходів фізичних осіб в Україні**	13
РОЗДІЛ 2.	ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	17
2.1.	**Місце податку на доходи фізичних осіб у доходах бюджетів України різного рівня**	17
2.2.	**Особливості функціонування механізму оподаткування доходів фізичних осіб**	22
2.3.	**Ефективність функціонування механізму оподаткування доходів фізичних осіб на сучасному етапі**	29
РОЗДІЛ 3.	ПЕРСПЕКТИВИ ОПТИМІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМУ ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ	36
	ВИСНОВКИ	44
	СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	48

ВСТУП

Механізм оподаткування доходів фізичних осіб в Україні є невід'ємною й активною складовою податкової системи держави, а також вагомим джерелом доходів бюджетів різних рівнів, зокрема – місцевих.

Однією з основних функцій механізму оподаткування доходів фізичних осіб є соціалізація оподаткування, що реалізовується через елементи податку на доходи фізичних осіб: ставки, пільги, базу оподаткування тощо. Однак нині їх дієвість, в світлі пост пандемічної кризи та повномасштабного воєнного вторгнення в Україну, вимагає перегляду у напряму оптимізації дії.

Питання функціонування механізму оподаткування доходів фізичних осіб були предметом наукових досліджень Л. Барабаш, Л. Баранник, І. Ігнатенка, В. Кривіцького, О. Крівцова, Н. Крупки, А. Нікітішина, Я. Соломки, Н. Томілової-Яремчук, Н. Хом'як, І. Чугунова, К Швабія та багатьох інших вчених і практиків фінансової сфери.

Незважаючи на доволі об'ємні дослідження у царині функціонування механізму оподаткування доходів фізичних осіб, зміна умов господарювання та кризовий стан економіки вимагає постійного пошуку нових, актуальних рішень з оптимізації його реалізації.

Саме означеними аспектами й зумовлюється актуальність теми дослідження, а також перспективність проведених наукових пошуків. Відтак метою кваліфікаційної роботи стало узагальнення наявного досвіду й особливостей функціонування механізму оподаткування доходів фізичних осіб в Україні та пошук актуальних напрямів його оптимізації.

Об'єктом кваліфікаційного дослідження стали фінансово-економічні відносини, що виникають між державою та платниками податків з приводу реалізації механізму оподаткування доходів фізичних осіб. Суб'єктом – сукупність податкових інструментів, через які відбувається реалізація механізму оподаткування доходів фізичних осіб і які зумовлюють ефективність його функціонування.

Для досягнення означеної вище мети було сформовано та вирішено наступні завдання:

- узагальнити теоретичні основи функціонування механізму оподаткування доходів фізичних осіб;

- з’ясувати умови й особливості функціонування механізму оподаткування доходів фізичних осіб у 2018–2022 рр.;

- окреслити перспективи оптимізації механізму оподаткування доходів фізичних осіб в Україні.

Методичним підґрунтям кваліфікаційної роботи слугувала низка загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: діалектичного – для вивчення й узагальнення теоретичної частини та формулювання висновків дослідження; графоаналітичного – під час унаочнення проміжних і підсумкових результатів кваліфікаційної розвідки; горизонтального та вертикального аналізу – для з’ясування результатів функціонування механізму оподаткування доходів фізичних осіб у площині доходів бюджетів різного рівня; моделювання – для узагальнення пропозицій оптимізації механізму оподаткування доходів фізичних осіб на перспективу.

За інформаційну основу дослідженню слугували наукові розробки вчених-фінансистів й аналітичні розробки та пояснення практиків фінансової сфери. Аналітичний матеріал кваліфікаційної роботи сформовано на основі підсумкових і проміжних статистичних даних Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України й інших профільних установ і організацій.

Логіка роботи послідовно розкривається у трьох завершених, структурованих підрозділами, розділах, доповнених вступом, висновками і списком використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ОПОДАТКУВАННЯ ЖОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

1.1. Еволюція теоретичних підходів до оподаткування доходів фізичних осіб

Податок на доходи фізичних осіб завжди був у колі зору мислителів економічної науки та слугував вагомим джерелом наповнення скарбниці держави. І хоча початкові уявлення про оподаткування доходів фізичних осіб мали форму церковної десятини та характеризувалося обов'язком жертовності, розвиток політичної економії поклав початок сучасним трактуванням їх економічної сутності.

Перша економічна школа – меркантилістів – виникла у XVI ст., з початком становлення періоду ринкових економічних відносин. Втручання держави у господарську діяльність зумовило свідоме застосування податкових важелів як регуляторів економічної діяльності. Меркантилісти, акцентуючи увагу на дослідженні багатства та шляхах його примноження, зазначали, що держава повинна діяти не заборонами, а митом і податками [1, с. 84]. Однак поза увагою залишався розвиток елементів оподаткування (об'єктів, ставок тощо), а також пошуки оптимізації механізму оподаткування доходів. Тема багатства країни стає основою для дослідження причин його збільшення і зумовлює подальші дослідження податку з громадян із позиції пошуку розміру справедливого й економічно доцільного вилучення частини доходу.

Базові положення теорії податків сформував класик політичної економії У. Петті (1623–1687). У праці «Трактат про податки та збори» (1662), досліджуючи методи оподаткування, він критикував систему збирання прибуткового податку відповідно до соціального статусу та професії, а не відповідно до фактично одержаного доходу і зазначав, що

податок повинен встановлюватися тільки відносно одержаного доходу. До того ж схвалював пропорційний метод оподаткування [2, с. 98].

Представник французької класичної політичної економії П. Буагільбер (1646–1714) визначив такі принципи оподаткування, як загальність і пропорційність. Він доводив, що необхідно оподатковувати не тільки бідних, як це було на той час, а й багатих, оскільки таким чином зросте споживання та виробництво, що «утричі винагородить заможних у майбутньому» [2, с. 100].

Представник школи фізіократів Ф. Кене у статті «Податки» (1757) обґрунтовував доцільність установлення єдиного пропорційного податку на дохід для виявлення прямого зв'язку між доходом платника податку та розміром вилучення, і в цьому вбачав справедливість. Він визнавав прямими податками – податки на земельні доходи, а всі інші вважав непрямими. Податковий тягар, на його думку, припадав, таким чином, на селян та обминав городян [2, с. 102].

Наступний етап розвитку теорії оподаткування розпочався із дослідженнями А. Сміта. Центральне місце в методології його дослідження посідає концепція економічного лібералізму, в основу якої він поклав ідею природного порядку, тобто ринкових економічних відносин. Оскільки держава здійснює витрати на суспільні роботи, забезпечує військову безпеку та правосуддя, податки він вважав справедливою ціною за оплату державних послуг. Особлива заслуга дослідника полягає у розробці принципів оподаткування, які стали науковою основою подальших досліджень. Він зазначав, що основним об'єктом оподаткування має стати рента, яка витрачається непродуктивно. А. Сміт першим визнав стимулюючі властивості податку на капітал, який, на його думку, повинен бути помірним для того, щоб капітал залишився у своїй країні.

Рікардо Д. у «Началах політичної економії і оподаткування» (1817) першим досліджував проблему перенесення податкового тягаря [2, с. 102].

Сісмонді С. у праці «Нові начала політичної економії або про багатство у його відношенні до народонаселення» (1819) писав, що справедливість потребує, щоб податки стягувалися з усіх видів і розмірів доходу. Бідний також повинен сплачувати податок як запоруку свободи за існування закону. Він зазначав, що встановлення системи єдиного податку майже завжди приносить суспільству більше страждань, ніж полегшення [3, с. 258].

Визначний вплив на теорію оподаткування мали ідеї І. Бентама (1748–1832) та Дж. С. Мілля (1806–1873) – засновників такого напряму політичної філософії, як утилітаризм. Застосовуючи концепцію корисності для окремого індивіда, вони задіяли логіку індивідуального прийняття рішень до питань соціальної політики. Оскільки корисність – це кінцева ціль усіх суспільних і приватних дій, метою уряду, на їхню думку, повинна бути максимізація суми корисностей для кожного члена суспільства. Максимізувати загальну корисність можна за допомогою прогресії податкових ставок. За більш справедливий перерозподіл доходу за допомогою прогресії оподаткування висловлювався К. Маркс [3, с. 260].

Маржинальна революція поповнила економічну теорію інструментами функціонального аналізу. У теорії оподаткування успішно використовується категорія «сумарна корисність», запроваджена О. Бем-Баверком (1851–1914), модель загальної економічної рівноваги Л. Вальраса (1834–1910) тощо. За допомогою «оптимуму Парето» оцінюються зміни в оподаткування, які або покращують добробут усіх, або не погіршують добробут усіх за умов покращання добробуту хоча б однієї людини [3, с. 261]. У цьому контексті досліджується природа податку як еквівалентної плати за державні послуги, до того ж порівнюються граничні витрати платника податку та граничні здобутки. Значна увага приділялася зміні поведінки внаслідок зміни певних стимулів. У їхніх працях отримала розвиток визначальна теорія рівності граничної жертви й обґрунтування прогресії податкових ставок.

Дослідження ефективності суспільного виробництва свідчили про те, що Парето-оптимум існує і за умов несправедливого розподілу доходів, за

якого бідність є долею більшості людей. Англійській економіст Артур Пігу у своїй «Економічній теорії добробуту» обґрунтував думку про те, що збільшення абсолютної частки національного дивіденду, яка дістається малозабезпеченим (за умови, що розмір національного дивіденду не зменшується), як правило, викличе зростання суспільного економічного добробуту. До того ж зменшення нерівності означає не простий перерозподіл створеного, а формування умов для відповідної орієнтації людей у майбутньому. В суспільстві, доходи чисельних членів якого сильно відхиляються від середнього розміру, імовірність зростання сукупного задоволення є досить незначною [3, с. 262]. Таким чином було створено теоретичний ґрунт, на якому поєднуються ідеї корисності з погляду індивіда та його раціональної поведінки і принцип найменшої сукупної пожертви з погляду соціуму.

Подальший розвиток теорії оподаткування пов'язаний із творчістю англійського економіста Дж. М. Кейнса. Головна ідея його теорії полягала у тому, що система ринкових відносин не є довершеною та саморегулюючою і максимально можливу зайнятість та економічне зростання може забезпечити тільки активне втручання держави в економіку. Здійснюючи макроекономічний аналіз, Дж. М. Кейнс зазначав, що держава повинна здійснювати свій регулюючий вплив на схильність до споживання економічних суб'єктів частково за допомогою відповідної системи податків, частково шляхом фіксування норми відсотка й іншими способами. Досліджуючи функціональні зв'язки між державою та інструментами її впливу на економіку, виходячи з «основного психологічного закону» (із зростанням доходу зростає і сукупне споживання, однак не такою мірою, як зростає дохід), учений акцентував увагу на розподільній і стимулювальній функціях податків. Завдання останніх полягає у податковому вилучені частини доходів і їхньому спрямуванні на державні витрати, що збільшують сукупний попит, а отже, національний дохід і рівень зайнятості. Зазначаючи про шкоду, якої завдає економіці тезаврування грошей, Дж. М. Кейнс

обґрунтував необхідність за допомогою прибуткового податку перерозподіляти дохід від осіб, які мають накопичення – до тих, хто їх інвестує. Таким чином, збільшення державних витрат і скорочення податків під час депресії з метою пожвавлення попиту стає фіскальним механізмом, націленим на коригування економічного циклу, реалізацію політики повної зайнятості.

Неокейнсіанці Е. Хансен, С. Харріс, Дж. М. Кларк, зокрема, вважали за необхідне збільшити податки на доходи населення (до 25 % і більше) для зростання державних витрат.

Іншу думку доводила Дж. Робінсон: досліджуючи фінансову політику держави, вона зазначала, що нерівномірний розподіл збільшує заощадження, а отже, збільшує капітал, що зумовлює зростання національного доходу та подальше зростання реальної заробітної плати [3, с. 261].

Економічні кризи наприкінці 70-х роках ХХ ст. виявили неадекватність політики активного втручання держави в економічні процеси новим економічним умовам, зокрема її бюджетно-податкової складової. На перший план виходять ідеї неокласиків, які підкреслюють важливість ринкової саморегуляції та висловлюються за впровадження більш нейтральних режимів оподаткування. Зростаючі ставки податку з доходів фізичних осіб вважалися ними перешкодою для збільшення заощаджень, а отже, і для нових капітальних вкладень, пожвавлення ділової активності. Акцент робиться на поверненні правил вільної конкуренції, обмеженні втручання держави в економічні процеси як головну засаду економічної політики.

Теоретики неолібералізму висловили ідею поєднання принципу правил вільної конкуренції, «вільного ринку» та справедливого розподілу за принципом «соціального вирівнювання». В. Ойкен робив акцент на важливості перерозподілу доходу у межах політики повної зайнятості і, водночас, визнавав необхідність у стимулюванні підприємницької діяльності [4, с. 98].

Видатний представник чиказької школи неолібералізму М. Фрідмен, досліджуючи методи перерозподілу доходів з метою збільшення доходів малозабезпечених громадян, розробив систему оподаткування фізичних осіб, яка поєднувала в собі соціальні виплати, що дістала назву «від'ємний податок з доходів фізичних осіб» (negative income tax) [4, с. 104].

Значний вклад у розвиток сучасної податкової теорії, зокрема у теорію оподаткування фізичних осіб, зробив Р. Масгрейв. Використовуючи елементи причинно-наслідкового аналізу та функціональний аналіз, він створив методи дослідження ефективності податкової системи та оцінки її справедливості, зазначав важливість урахування соціальних параметрів під час аналізу фінансових явищ. У його дослідженнях втілено аналіз економічної, соціальної та політичної поведінки платника податку, вплив оподаткування доходів фізичних осіб на стимули, відповідність елементів оподаткування податковим принципам, доцільність податкових пільг та інші важливі проблеми.

У 80-х роках XX ст. на перший план вийшла теорія «економіки пропозиції». У США на цей час відбувалося суттєве зниження граничних ставок податку з доходів фізичних осіб з метою стимулювання підприємницької активності. Започаткував зміни у податковій політиці А. Лаффер [4, с. 111]. Досліджуючи фіскальну функцію податків, він висловив ідею про можливість збереження або навіть збільшення надходжень до бюджету в результаті зменшення податкових ставок. Ця ідея знайшла багатьох прихильників і була задіяна протягом податкових реформ у розвинених країнах у 90-х роках. Крім того, у цей період більше уваги приділяється податковому адмініструванню, зокрема зменшенню витрат, пов'язаних із збиранням податку. Дослідження у цьому напрямі проводили Р. Холл і А. Рябушка, які доводили адміністративну ефективність податку з єдиною ставкою – пропорційного оподаткування доходів фізичних осіб [4, с. 113]. Лауреати Нобелівської премії 1996 року У. Вікрі та Дж. Меррліс доводили: аби уникнути дестимулювання економічної активності, податки

мають бути пропорційними і рівень ставок не вищий за 20 відсотків [4, с. 116].

Сучасна наукова думка – це продовження традицій запропонованого П. Самуельсоном неокласичного синтезу, заснованого на поєднанні сучасних неокейнсіанських і неоліберальних положень та ідей їхніх попередників неокласиків, а також теорії інституціоналізму (В. Нортгауз, Р. Коуз, Дж. Б'юкенен), чиї положення дають можливість точніше розкрити сутність податкової системи. Головні постулати – соціально справедлива та економічно ефективна система оподаткування, помірні, необтяжливі для платників податки, удосконалення податкового адміністрування та державних витрат, демократичний вибір і розуміння вигоди від одержання суспільних благ, якими опікується держава. Представник неокласичної теорії суспільного вибору Дж. Б'юкенен однак нагадує, що в умовах представницької демократії нерідко схвалюються недостатньо обґрунтовані рішення відповідно до демагогічних гасел.

Сучасний вітчизняний розвиток теорії податків розпочинається разом із соціально-економічною трансформацією. Головним об'єктом дослідження стають функції податків в умовах структурної та інституціональної перебудови й інтеграції у світову економічну систему.

Напрями впорядкування податкової системи, оптимізація податків, аналіз безнадійних втрат, що виникають під час оподаткування, стимулювання економічного зростання, розвиток малого та середнього бізнесу за допомогою податків, аналіз світового досвіду та його використання в Україні, конкретизація елементів податкового механізму, інституціональні умови ефективного функціонування податкового механізму досліджуються й визначними науковцями сучасності.

Так, А. Соколовська, Т. Єфименко, І. Луніна та інші вітчизняні дослідники, досліджуючи напрями вдосконалення справляння податку з доходів фізичних осіб, зазначають про необхідність у поступовому запровадженні звільнень, що є нормативними вимогами оподаткування в

умовах соціальної держави. З метою компенсації зменшення надходжень податку для бюджету пропонують скасування чи обмеження сфери застосування деяких звільнень, що кваліфікуються як податкова пільга. Також передбачають перспективу переходу від пропорційного до прогресивного податку на доходи фізичних осіб і можливості для запровадження податкової знижки на непрацюючу дружину та дітей віком до 18 років [1].

Каламбет С., В. Буряковський, О. Кухарєва визначають потребу в оптимізації кількісних і якісних показників об'єктів оподаткування, а також нормативів самих податків з доходів фізичних осіб, які забезпечували б, з одного боку, необхідні надходження коштів до бюджету, а з іншого – створювали б зацікавленість підприємців у розвитку й оновленні товаровиробництва й формування необхідної пропозиції через підвищення платоспроможного попиту населення. Вітчизняні науковці визначили глибину проблеми підвищення податкової соціальної пільги податку з доходів фізичних осіб при одночасному збереженні обсягу податкових надходжень. Вони вважають, що реалізація принципу рівності оподаткування передбачає запровадження прогресивного оподаткування доходів фізичних осіб в Україні [8].

Крисоватий А. наголошує на тому, що на макрорівні суми сплачених податків для всіх платників повинні відповідати сумі фінансованих державою суспільних благ і трансфертних платежів. Тобто сплата податків повинна відповідати граничній корисності частини вартості ВВП, що централізовано вилучається у платників податку та перерозподіляється через бюджет. Такий перерозподіл для кожного платника податку повинен проходити за умови найменшої «жертви», яка не підкріплена отриманою частиною суспільних благ [3].

Дослідження концентруються на фіскальній та регулювальній функціях і дещо менший акцент робиться на перерозподільній функції оподаткування. Недостатню увагу приділено соціальним аспектам оподаткування доходів

фізичних осіб, науковому обговоренню питання окремих пільг при оподаткуванні доходів фізичних осіб. Акцент зміщено на стимулювання підприємницької діяльності, при цьому у створених моделях недостатньо враховані поширення практики умисного ухилення від сплати податків, стимули до праці, стимули до заощаджень тощо.

1.2. Складові механізму оподаткування доходів фізичних осіб в Україні

Приналежність того чи іншого податку до визначеної системи оподаткування визначається за допомогою податкового механізму, що є одним з важелів урядового регулювання економічних процесів.

Механізм оподаткування доходів фізичних осіб, з урахуванням загального визначення механізму фінансової системи, можна представити як сукупність податкових методів і форм, інструментів та важелів впливу на податкові відносини, що виникають з приводу вилучення та використання державою частини доходів фізичних осіб (домогосподарств). Разом з податковою політикою механізм оподаткування доходів фізичних осіб відображає суб'єктивну діяльність держави, що пов'язана з податком з доходів фізичних осіб як з економічною категорією, тому його роль полягає в тому, що у взаємозв'язку з податковою політикою він повинен забезпечити реалізацію функцій податку [9, С. 57].

Дія механізму оподаткування доходів фізичних осіб спрямовується на забезпечення:

1) реалізації сутності та функцій податку (у взаємодії з політикою оподаткування доходів фізичних осіб);

2) реалізації цілей політики оподаткування доходів фізичних осіб;

3) ефективне функціонування структурної організації оподаткування доходів фізичних осіб.

З іншого боку ефективність реалізації механізму безпосередньо пов'язана з певними особливостями економічного середовища в якому формуються відносини оподаткування доходів фізичних осіб. Тому йому властиві певні суперечності в контексті:

1) типу економіки в якій забезпечується функціонування податку;

2) макроекономічної ситуації країни;

3) впливу сектору тіньової економіки країни на реалізацію механізму;

4) впливу функціонування інших елементів податкової системи;

5) ефективності структурної організації оподаткування доходів фізичних осіб;

6) напрямів реформування податкової системи [9, С. 58].

Механізм оподаткування, як складова економічної політики держави, формується під впливом обраної країною податкової політики та податкової системи. Основними його складовими є податкове планування, податкове регулювання та податковий контроль. У переважній своїй більшості науковці схильні поєднувати поняття «податкове планування» безпосередньо з платниками податків, оскільки останнє дає їм можливість оптимізувати власні податкові платежі за рахунок прогнозів виникнення податкових зобов’язань та порівняння планових і фактичних показників виконання податкових правовідносин між платниками і державою.

Податкове регулювання, як безпосереднє втілення регулюючої функції податків, є комплексом дій, який, враховуючи реальну економічну ситуацію в країні та за допомогою ряду елементів податкової політики держави, забезпечує досягнення оптимальної структури податкових надходжень до бюджету країни [7, С. 36].

У свою чергу податковий контроль визначається Податковим кодексом України як «система заходів, що вживається контролюючими органами з метою контролю правильності нарахування, повноти і своєчасності сплати податків і зборів, а також дотримання законодавства з питань проведення

розрахункових та касових операцій, патентування, ліцензування та іншого законодавства, контроль якого покладено на контролюючі органи» [10].

Щодо елементів податкового механізму, то, за думкою І. Гербіченка [11], їх доречно поділяти на дві групи: основні та додаткові (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Характеристика елементів механізму оподаткування доходів фізичних осіб

Елемент податкового механізму	**Характеристика елементу податкового механізму**
Основні елементи податкового механізму	
Платник податку	Фізична особа (резидент чи нерезидент України), юридична особа (резидент чи нерезидент України) та її відокремлені підрозділи, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або провадять діяльність (операції), що є об'єктом оподаткування згідно податкового законодавства і на яких покладено обов'язок зі сплати податків та зборів.
Об'єкт оподаткування	Майно, товар, дохід (прибуток) або його частина, оборот з реалізації товарів (робіт, послуг), операції з постачання товарів (робіт, послуг) та інші об'єкти, визначені податковим законодавством, з наявністю яких податкове законодавство пов'язує виникнення у платника податкового обов'язку.
Ставка податку	Розмір податкових нарахувань на (від) одиницю (одиниці) виміру бази оподаткування.
Додаткові елементи податкового механізму	
Податкова пільга	Передбачене податковим та митним законодавством звільнення платника податків від обов'язку щодо нарахування та сплати податку та збору, сплата ним податку та збору в меншому розмірі за наявності визначених законодавством підстав.
Податкова база	Фізичний, вартісний чи інший характерний вираз об'єкта оподаткування, до якого застосовується податкова ставка і який використовується для визначення розміру податкового зобов'язання.
Податкова квота	Частка податків у доходах платника
Податковий агент	Юридична особа (її філії, відділення, інші відокремлені підрозділи) або фізична особа чи представництво нерезидента – юридичної особи, які незалежно від їх організаційно-правового статусу та способу оподаткування іншими податками зобов'язані нараховувати, утримувати та сплачувати певний податок до бюджету від імені та за рахунок платника податку, вести податковий облік та подавати податкову звітність податковим органам відповідно до законодавства, а також нести відповідальність за порушення його норм.
Регламентування порядку нарахування та сплати податку	Дотримання встановлених законодавством норм порядку нарахування та сплати податків і зборів, а також функціонування системи контролю за дотриманням норм податкового законодавства.

У чинній податковій системі України фізичні особи є платниками декількох податків і зборів і за певних умов закріплюються як платники по групі податків. Проте, з усієї чисельності прерогатива сплати податку виключно фізичними особами стосується лише податку на доходи фізичних осіб.

Ефективне прибуткове оподаткування населення є запорукою економічного піднесення і процвітання держави. на нинішньому етапі становлення системи оподаткування доходів фізичних осіб в Україні характеризується значними проблемами, що потребують розв’язання. Зокрема, сучасна практика оподаткування створює значне податкове навантаження на платників, не забезпечує належного рівня надходжень до бюджету, не стимулює трудову активність індивідів, не сприяє вирівнюванню доходів населення, тобто не забезпечує дотримання принципу соціальної справедливості. Оподаткування доходів фізичних осіб не впливає належним чином на інвестиційний клімат держави, на формування кваліфікованого ринку робочої сили, спонукає платників переходити в тіньовий сектор економіки.

РОЗДІЛ 2. ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

2.1. Місце податку на доходи фізичних осіб у доходах бюджетів України різного рівня

Економіка кожної країни має свої особливості, які впливають на ефективність податкової системи. Серед усіх інших податків виокремлюється податок на доходи фізичних осіб, який є одним із найбільш гнучких і ефективних фіскальних важелів для різних податкових систем. Основною метою функціонування податку на доходи фізичних осіб є забезпечення надходжень та створення рівнонапруженого податкового тиску на основі прямого визначення доходів платника податків.

Проте в тих несприятливих умовах, що панують в національній економіці, виникає потреба в оптимізації та навіть удосконаленні механізмів оподаткування, прогалини в функціонуванні яких в умовах кризи зумовлюють негативні наслідки в фінансово-економічній сфері країни. Не винятком у цьому випадку є й податок на доходи фізичних осіб, який правомірно вважається одним з основних податків, які сплачують зі своїх доходів громадяни України.

Зважаючи на те, що податкові надходження слугують важливою формою перерозподілу валового внутрішнього продукту і забезпечують мобілізацію майже 75 % доходів бюджету України, необхідним і архіважливим залишається питання дослідження впливу акумульованих сум основних податків та податку на доходи фізичних осіб зокрема на загальні надходження Зведеного бюджету України.

Проте, заради більш виразного розуміння ролі податку на доходи фізичних осіб в економічному житті держави, необхідним є дослідження його частки у загальних доходах зведеного бюджету України (рис. 2.1).

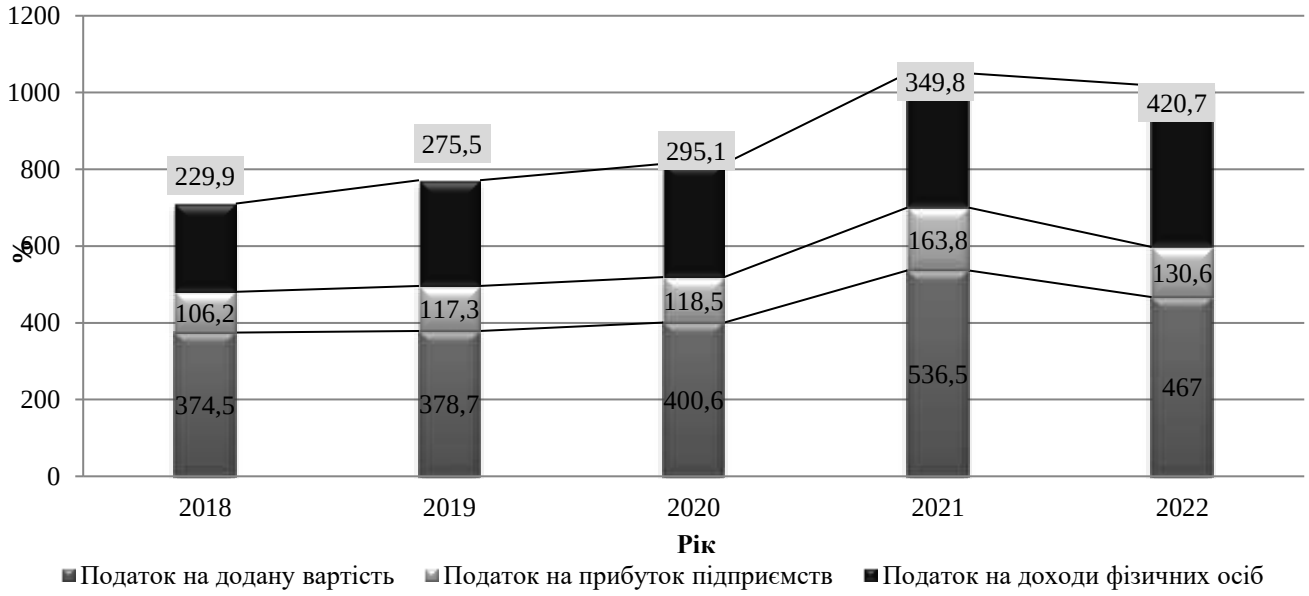

Рис. 2.1. **Динаміка надходження основних податків у доходах зведеного бюджету України у 2018–2022 роках, %** *[12, 13, 14; 15; 16; 17]*

Надходження податку на доходи фізичних осіб у структурі доходів зведеного бюджету України (рис. 2.1) характеризуються сталою позитивною динамікою, а загальне зростання у 2022 році порівняно з 2018 роком склало 190,8 млрд грн. При цьому зростання обсягів надходження податку на прибуток підприємств склало 24,4 млрд грн, а податку на додану вартість – 92,5 млрд грн.

Цікавим моментом при цьому є дослідження щорічних темпів приросту основних податків, які формують Зведений бюджет України (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Темпи приросту сум надходжень податків до Зведеного бюджету України у 2018–2022 роках, % *[12, 13, 14; 15; 16; 17]*

Показник	2018	2019	2020	2021	2022
Темп приросту сум надходжень податку на додану вартість, %	16,2	51,1	5,5	25,3	-14,9
Темп приросту сум надходжень податку на прибуток підприємств, %	30,9	9,5	1,0	27,7	-25,4
Темп приросту сум надходжень податку на доходи фізичних осіб, %	19,2	16,6	6,6	21,9	+16,9

Аналізовані показники демонструють коливання показників темпів приросту по кожному з наведених податків. Найнегативніші результати

відзначаються у 2020 році, що зумовлено пандемією COVID-19 і глобальними карантинними обмеженнями. Саме у 2020 році відзначаються найнижчі темпи приросту: 5,5% о податку на додану вартість, 1,0% по податку на прибуток і 6,6% по податку на доходи фізичних осіб. Однак 2022 рік характеризується ще гіршими даними: повномасштабне вторгнення росії на територію України мало наслідком зниження на 14,9% темпів приросту по податку на додану вартість і на 25,4% – надходжень податку на прибуток підприємств. Однак податок на доходи фізичних осіб, попри критичну ситуацію, відзначився позитивним темпом приросту – +16,9%.

Відтак маємо зазначити, що податок на доходи фізичних осіб є доволі стійким до коливань економічного середовища. І загалом – прослідковується чітка залежність надходжень сум податку від здатності обраного методичного підходу оподаткування реагувати на ситуації в економічній сфері країни, а також на цілі податкової політики, що провадиться державою (рис. 2.2).

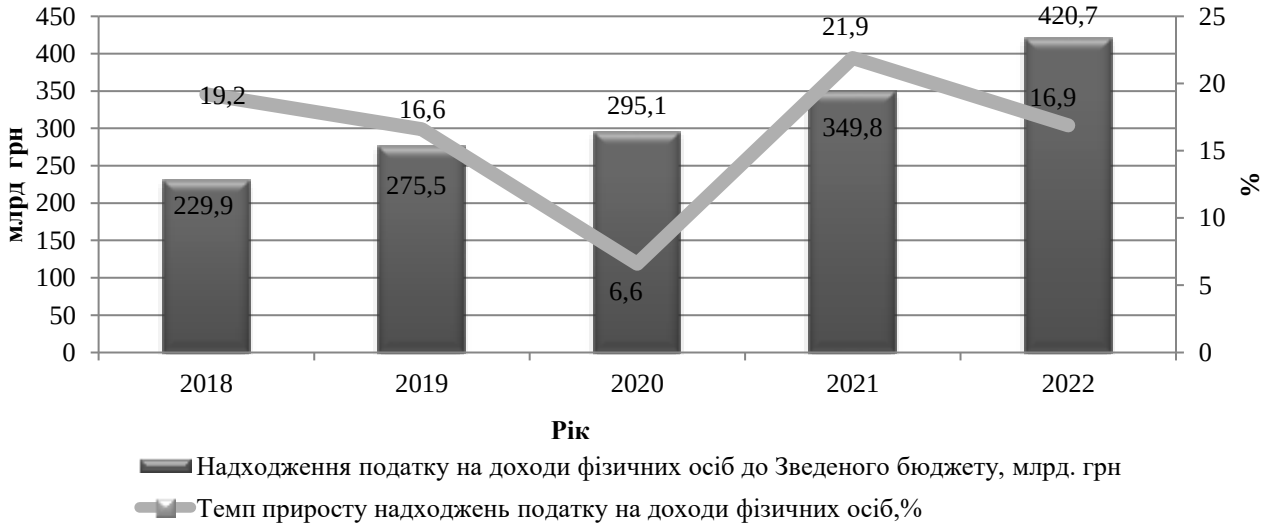

Рис. 2.2. **Динаміка показників присутності податку на доходи фізичних осіб у Зведеному бюджеті України у 2018–2022 роках** *[12, 13, 14; 15; 16; 17]*

Як висновок щодо досліджуваної ситуації (рис. 2.2), необхідно відзначити, що якщо механізм податку на доходи фізичних осіб обраний

якщо і не коректно, то, навіть в силу недоліків, він здатний підлаштовуватися як до зовнішніх, так і до внутрішніх змін економічної ситуації в державі, що забезпечує відносну стабільність даного податку.

Таким чином, можна стверджувати про незмінно визначальну роль податку на доходи фізичних осіб у доходах бюджетів різних рівнів. Про зауважене свідчать і обсяги та питома вага досліджуваного податку у доходах місцевих бюджетів (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Динаміка показників функціонування податку на доходи фізичних осіб у доходах місцевих бюджетів у 2018–2022 роках

[12, 13, 14; 15; 16; 17; 18]

Показник	2018	2019	2020	2021	2022	Відхилення 2022 р. до 2018 р. (+,-)
Доходи місцевих бюджетів, млрд. грн	562,4	560,5	471,5	580,7	508,0	-54,4
Податкові надходження місцевих бюджетів, млрд грн	232,5	270,5	285,6	346,7	393,5	+161,0
Податок на доходи фізичних осіб, млрд. грн	138,2	165,5	177,8	212,2	272,2	+134,0
Частка податку на доходи фізичних осіб у доходах місцевих бюджетів, %	24,6	29,5	37,7	36,5	53,6	+29,0
Частка податку на доходи фізичних осіб у податкових надходженнях місцевих бюджетів, %	59,4	61,2	62,3	61,2	69,2	+9,8

Потягом досліджуваного періоду податок на доходи фізичних осіб був вагомим джерелом наповнення місцевих бюджетів. Так, у загальній сумі доходів місцевих бюджетів надходження від даного податку зросли на 29,0%, склавши на кінець 2022 року 53,6%. У складі податкових надходжень місцевих бюджетів податок на доходи фізичних осіб становив у середньому за 2018–2022 роки 62,7%, продемонструвавши загальне зростання на рівні 9,8 відсоткових пункти.

Податкові надходження завжди були головним джерелом доходів як місцевих, так і зведеного бюджету і складали в середньому 85% його дохідної частини. Під час війни вони скоротилися до 70% і у разі продовження активної фази війни дійсно існує загроза подальшого зменшення навіть цієї вже досить скромної величини.

Податок на доходи фізичних осіб не тільки є загальнодержавним податком, але є джерелом доходів як державного, так і місцевих бюджетів у порядку розподілу, визначеному Бюджетним кодексом України. Відповідно до адміністративно-територіальної реформи, основна частина ПДФО тепер зараховується до місцевих бюджетів. Понад 80% надходжень місцевих бюджетів в Україні формується за рахунок податкових надходжень, левову частку яких становлять надходження від податку на доходи фізичних осіб. Серед інших змін, які торкнулися структури доходної частини, було перерахування до місцевих бюджетів 10,0% податку на прибуток підприємств та запровадження акцизного збору на місцевому рівні.

Основною перевагою податку на доходи фізичних осіб перед іншими видами податків є соціальна справедливість, оскільки за допомогою прогресивних ставок та податкових пільг можна зменшити податкове навантаження для малозабезпечених верств населення та збільшити його для людей із високими доходами. Проте з фіскальної точки зору це нестабільне джерело надходжень до бюджету, оскільки циклічні коливання в економіці суттєво впливають на базу оподаткування податку на доходи фізичних осіб. Підсумовуючи все вищесказане, можна сказати, що податок на доходи фізичних осіб є одним із найважливіших правових та фіскальних інструментів, за допомогою яких держава забезпечує себе необхідними ресурсами для фінансування різних видів соціальної діяльності [19].

Сучасні проблеми в системі територіальних фінансів, особливо відсутність фінансових ресурсів у місцевих бюджетах, визначають перспективи подальших досліджень щодо вдосконалення механізму оподаткування доходів фізичних осіб як важливого джерела доходів.

Незважаючи на те, що українська влада з року в рік намагається реформувати та вдосконалювати систему оподаткування доходів фізичних осіб, вона все ще, на нашу думку, залишається недосконалою та має резерви для підвищення її ефективності. З метою збільшення податкових надходжень та покращення економічної ситуації в країні важливо внести зміни щодо зменшення податкового навантаження на малозабезпечених громадян, диференціювати ставки ПДФО та ЄП залежно від виду діяльності та доходу, а також з урахуванням сімейного стану, кількості працівників у сім'ї та кількості дітей чи пенсіонерів.

2.2. Особливості функціонування механізму оподаткування доходів фізичних осіб

Механізм оподаткування доходів фізичних осіб сформувався протягом тривалого періоду практичного застосування. При цьому податок на доходи фізичних осіб, як економічна категорія, набув певних характеристик, властивих йому як податковому платежу, що наведені у табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Базові характеристики механізму оподаткування податку на доходи фізичних осіб *[19]*

Характеристика	Трактування
Економічна	Відчуження частини власності платника на користь держави
Фінансова	
Політична	Узгодження інтересів різних верств населення
Соціальна	- Перебуває в колі інтересів економічно активного населення; - Згладжує ступінь нерівності в доходах; - Впливає на рівень заощаджень населення, обсяг, динаміку та структуру внутрішнього попиту, якість життя, демографічні та інші показники соціальної сфери.

Розглядаючи розвиток податку на доходи фізичних осіб в Україні, можна виділити 5 етапів його розвитку, які наведені в табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Етапи розвитку податку на доходи фізичних осіб в Україні *[20; 21; 22; 23; 24]*

Етап	Ставки	Характеристика
I етап (1989–1993 рр.)	13%, 15%, 20%, 30%, 40%, 50%, 60%	Податкова система цього періоду характеризується стягненням податку на доходи фізичних осіб. Податок на прибуток поділявся на дві частини: основну та додаткову, а його платників – на окремі категорії та групи. Податок утримувався за фіксованими ставками, диференційованими за категоріями та групами платників.
II етап (1993–2003)	10%, 20%, 30%, 40%, 50%	Прибутковий податок з громадян – резидентів України справляється відповідно до законодавства Декрету Кабінету Міністрів України «Про податок на прибуток громадян». Відповідно до Указу податок на доходи фізичних осіб справлявся за групами або категоріями платників залежно від характеру отриманого доходу.
III етап (2004–2010)	0%, 1%, 5%, 13%, (15%), 30%, 50%.	Набув чинності Закон України «Про податок з доходів фізичних осіб», внаслідок чого відбулося значне зниження податкового навантаження, розширення бази оподаткування, запровадження податкового кредиту та податкових соціальних пільг.
IV етап (2011-2015)	0%, 1%, 5%, 10%, 15%, (17%), 30%	У зв'язку з прийняттям Податкового кодексу України податок на доходи фізичних осіб перетворено на податок на доходи фізичних осіб, а податковий кредит – на податкову знижку, запроваджено низькопрогресивну шкалу ставок податку.
V етап (2015 – дотепер)	0%, 5%, 18%, (20%)	У 2015 році набув чинності Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України (щодо податкової реформи)», відбулися суттєві зміни у порядку справляння податку на доходи фізичних осіб.

Процес еволюції системи податку на прибуток в Україні пройшов шлях від зборів на користь державних інституцій данини (найдавніша форма прямого оподаткування) до розвитку та формування сучасної моделі оподаткування фізичних осіб. Історичний досвід системи оподаткування населення формувався в умовах тривалого поневолення Української держави. Характерними рисами вітчизняного механізму оподаткування доходів

фізичних осіб є низький рівень податкової культури та свідомості населення, примус, надмірні податкові платежі та плутанина правових норм, що спричиняє певну нестабільність податкової системи та проблеми з пошуком шляхів удосконалення чинного механізму оподаткування доходів фізичних них осіб у сучасних ринкових умовах і, зокрема, що набагато важливіше – в умовах повоєнної відбудови України.

Податок на доходи фізичних осіб є основним податком, який сплачують фізичні особи. І однією з визначальних його характеристик є широка база оподаткування. Наочне відображення ролі кожної окремої групи доходів у наповненні бюджету продемонстровано структурою акумульованого податку на доходи фізичних осіб (рис. 2.3).

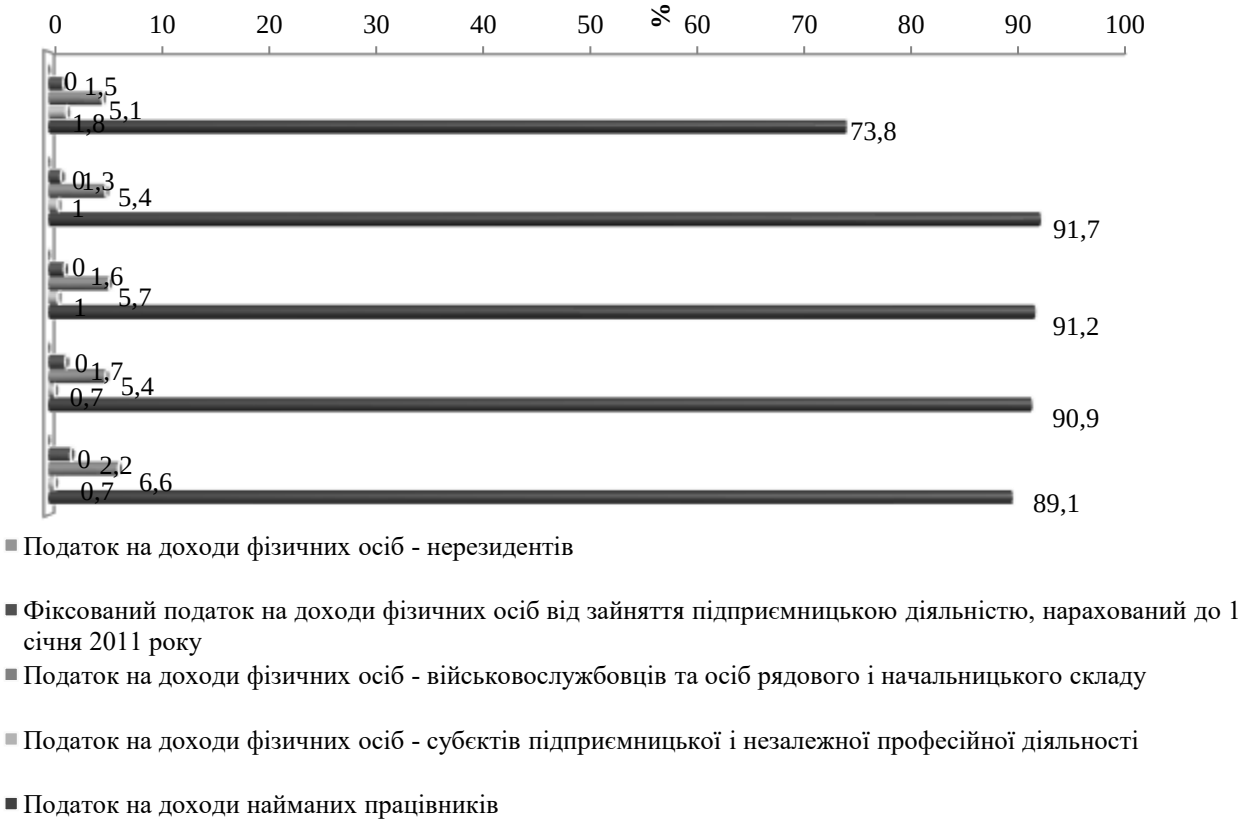

Рис. 2.3. **Структура надходжень від податку на доходи фізичних осіб у 2018–2022 роках, %**

Серед основних доходів платників податку на доходи фізичних осіб найбільша частка у загальній структурі надходжень податку припадає на доходи, одержані найманими працівниками, тобто фактично з доходів у

вигляді заробітної плати. Їх середня питома вага протягом досліджуваного періоду склала 87,3 %. Однак якщо у 2018 році показник склав 89,1 %, то у 2022 – лише 73,8 %.

Щодо інших джерел доходів і сум податку на доходи фізичних осіб, сплаченого з них, то вони мають дуже нестабільні характеристики (табл. 2.5). Зазначені джерела доходів відзначаються нестабільним характером їх одержання, а тому прослідкувати чітку динаміку надходжень по них сум податку на доходи фізичних немає однозначної змоги. Проте слід відзначити, що у 2022 році було зафіксоване значне зростання питомої ваги податку з доходів, одержаних у вигляді спадщини (4,1 %); продажу нерухомого майна та надання нерухомості в оренду (суборенду), найм (піднайм) – 5,2 %; від виграшів або призів – 2,2 % та від інших видів діяльності – 6,3 %.

Таблиця 2.5

Структура надходжень податку на доходи фізичних осіб від інших джерел доходів у 2018–2022 рр., %

Показник	2018	2019	2020	2021	2022
Податок на доходи фізичних осіб на дивіденди та роялті	11,2	2,7	0,2	25,0	0,2
Податок на доходи фізичних осіб у вигляді виграшів або призів, отриманих внаслідок проведення конкурсів та інших розіграшів, виграші в азартні ігри	2,6	3,6	0,8	0	0
Податок на доходи фізичних осіб від продажу нерухомого майна та надання нерухомості в оренду (суборенду), житловий найм (піднайм)	20,0	25,2	9,4	23,0	29,1
Податок на доходи фізичних осіб від продажу рухомого майна та надання рухомого майна в оренду (суборенду)	0,2	3,9	47,7	0	35,2
Податок на доходи фізичних осіб від отриманого платником доходу внаслідок прийняття ним у спадщину майна, коштів, майнових чи немайнових прав	0	21,4	15,7	0	23,0
Податок на доходи фізичних осіб від інших видів діяльності	66,0	43,2	26,2	52,0	12,5

Відповідно до одержуваних населенням доходів і джерел їх

надходження, пропонуємо інші доходи поділяти на майнові, ресурсні та інші (фінансові, інвестиційні, надзвичайні) групи. Кожна з зазначених груп відповідно до Податкового кодексу має власний механізм оподаткування.

У групу майнових джерел об'єднуються доходи, що одержуються фізичними особами від надання в оренду (суборенду), найм (піднайм) нерухомості; прибутки від продажу (обміну) рухомого та нерухомого майна, а також майно (рухоме та нерухоме), отримане як спадщина.

Окреслені доходи, на нашу думку, найбільш повно характеризують поняття «майно», що зумовлює доцільність виділення такої градаційної ознаки при оподаткуванні доходів фізичних осіб. Сплату податку з майнових джерел доходів фізичних осіб по Уманській ОДПІ відображають показники, наведені в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Надходження податку на доходи фізичних осіб від одержаних фізичними особами майнових доходів, %

Показник	2018	2019	2020	2021	2022
Податок на доходи фізичних осіб від продажу нерухомого майна та надання нерухомості в оренду (суборенду), житловий найм (піднайм)	16,8	24,7	10,6	11,8	46,4
Темп приросту до попереднього року, %	-	32,08	-133,0	10,2	74,6
Податок на доходи фізичних осіб від продажу рухомого майна та надання рухомого майна в оренду (суборенду)	1,8	3,8	5,4	3,2	56,2
Темп приросту до попереднього року, %	-	52,6	29,6	-68,8	94,3

Надходження податку від майнових джерел доходів фізичних осіб (табл. 2.6) характеризується, по-перше, незначними сумами надходжень, а по-друге – нестабільністю показників: так, у 2022 зареєстровано темп приросту по податку на доходи фізичних осіб від продажу нерухомого майна та надання нерухомості в оренду (суборенду) на рівні 74,6% та на 94,3% – по податку на доходи фізичних осіб від продажу рухомого майна та надання рухомого майна в оренду (суборенду), на відміну від низьких надходжень

попередніх років.

Наступну групу доходів громадян формують ресурсні джерела, в яких доречно об'єднати надходження коштів від орендної плати за земельні ділянки та натуральні виплати по земельних частках (паях). Однак надходження податку від ресурсних джерел доходів фізичних осіб не виділяються на даний час окремими пунктами, а входять до сум доходу від податків від продажу, оренди та суборенди об'єктів нерухомого майна, що, на нашу думку, значною мірою нівелює як особливості їх оподаткування, так і можливість статистичного дослідження реальних джерел доходів громадян України.

Ще однією групою, яка відноситься до побічних доходів фізичних осіб, є інші доходи(табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Динаміка надходження податку на доходи фізичних осіб від інших побічних доходів фізичних осіб у 2018–2022 роках, млн грн

Показник	2018	2019	2020	2021	2022
Податок на доходи фізичних осіб з фінансових джерел	94,7	26,1	2,7	128,8	25,3
Темп росту, %	335,8	-72,4	-89,7	4770,4	-80,4
Податок на доходи фізичних осіб з надзвичайних джерел	21,6	244,9	187,1	0	3671,9
Темп росту, %	295,9	1133,8	-23,6	-	-
Податок на доходи фізичних осіб з інших джерел	556,5	424,8	294,6	268,6	1994,0
Темп росту, %	208,1	-23,7	-30,6	-8,8	742,4

Під іншими доходами згруповано відсотки на поточний або депозитний банківський рахунок; відсотковий або дисконтний дохід за іменним ощадним сертифікатом; відсотки на вклад (депозит) члена кредитної спілки; доходи за іпотечними цінними паперами; дивіденди; виграш у державну чи недержавну грошову лотерею; виграш від азартних ігор; інвестиційний прибуток; роялті; благодійна допомога; доходи від довгострокового страхування життя, недержавного пенсійного страхування та за договорами довірчого

управління; спадщина чи дарування коштів, майна чи немайнових прав, які доречно розподілити на фінансові, інвестиційні та надзвичайні. Надходження податку на доходи фізичних осіб з інших побічних доходів громадян відзначається нестійкими тенденціями: мінімальна сума надходжень фіксується у 2021 році – 268,6 млн грн, а максимальна – у 2022 – 1994,0 млн грн, однак лише дане джерело доходів характеризується постійними податковими платежами протягом усього досліджуваного періоду. Нестабільними були доходи населення від фінансових операцій, зокрема, отримання дивідендів та роялті, хоча у 20121 році обсяги акумульованих коштів досягли 128,8 млн грн. Щодо надзвичайних доходів, то, враховуючи особливості їх одержання, більш зрозумілою є й наявна динаміка, враховуючи максимум у розмірі 3671,9 млн грн у 2022 році.

На час війни та для післявоєнного стану розбудови країни потрібна нова податкова модель і Президент України підписав Закон України від 15.03.2022 № 2120-IX (законопроєкт 7137-Д) для підтримки українського бізнесу в умовах війни.

Зокрема, для реалізації норм даного Закону передбачені наступні зміни в частині ПДФО, а саме: благодійна допомога, надана учасникам бойових дій та особам, які живуть на території бойових дій, не оподатковується ПДФО. Також не оподатковується ПДФО вся нецільова благодійна допомога особам, які постраждали внаслідок збройної агресії РФ; у разі виплати благодійної допомоги на лікування та медичне обслуговування (обстеження, діагностику), у тому числі для оплати (компенсації) вартості, податок на доходи фізичних осіб і військовий збір не застосовуються;

Таким чином, роботодавці та працівники мають достатньо механізмів, аби оформити свої взаємовідносини під час воєнного стану з урахуванням інтересів та можливостей обох сторін.

Основною перевагою механізму оподаткування доходів фізичних осіб перед іншими видами податків є соціальна справедливість, оскільки за допомогою прогресивних ставок та податкових пільг можна зменшити

податкове навантаження для малозабезпечених верств населення та збільшити його для людей із високими доходами. Проте з фіскальної точки зору це нестабільне джерело надходжень до бюджету, оскільки циклічні коливання в економіці суттєво впливають на базу оподаткування податку на доходи фізичних осіб.

Податок на доходи фізичних осіб є одним із найважливіших правових і фіскальних інструментів, за допомогою яких держава забезпечує себе необхідними ресурсами для фінансування різних видів соціальної діяльності. Однак механізм оподаткування доходів фізичних осіб залишається недосконалим, маючи при цьому резерви для підвищення його ефективності.

2.3. Ефективність функціонування механізму оподаткування доходів фізичних осіб на сучасному етапі

Проблема оподаткування доходів населення є однією з фундаментальних, що зумовлено різними причинами. Головна з них полягає в тому, що доходи фізичних осіб є стабільним і великим об’єктом оподаткування. Якщо враховувати ефекти перекладання податкового навантаження, то саме фізичні особи є носіями податків. При цьому податкове навантаження стосується не лише їхніх доходів, а й витрат. Як відомо, не існує таких доходів, які б із часом не стали витратами. Тому саме доходи населення привертають увагу науковців, які розглядають їх як основний об’єкт обкладання прямими податками і джерело сплати непрямих податків.

Податковий розрив між реальними та потенційними надходженнями є істотним і зумовлений такими факторами, які характеризують нерівномірність розподілу податкового навантаження по горизонталі та по вертикалі. Перший фактор – це нерівномірний розподіл податкового навантаження за шкалою доходів, який умовно можна назвати розподілом по вертикалі.

Другий фактор – це нерівномірний розподіл податкового навантаження між різними джерелами доходу, який умовно можна назвати розподілом по горизонталі. Слід зазначити, що обидва фактори є взаємозалежними й, на жаль, взаємодоповнюючими. Їхній інтегральний вплив лише погіршує ситуацію в тому розумінні, що нерівномірність розподілу податкового навантаження збільшується зі зростанням доходів [26, с. 32–33].

Механізм оцінки фіскальної ефективності податку на доходи фізичних осіб передбачає аналіз впливу податкового навантаження на економіку держави, ефективності збору податкових надходжень, рівномірності надходжень ПДФО до бюджету тощо.

Таблиця 2.8

Основні показники фіскальної ефективності механізму оподаткування доходів фізичних осіб

Назва показника	Формула розрахунку
Податковий розрив (tax gap): валовий податковий розрив (gross tax gap); чистий податковий розрив (net tax gap)	$ВПР = ПДФО_{факт} – ПДФО_{план}$ ЧПР = ВПР – сума ПДФО, стягнута за результатами контрольно-наглядової діяльності податкових органів
Коефіцієнт збирання ПДФО	$К_{зб} = ПН_{пдфо\ факт\ /}\ ПН_{пдфо\ план}$
Фіскальна значущість ПДФО у бюджеті держави	$ФЗ_{дб} = (ПН_{пдфо} / ДБ)$ х 100%
Фіскальна значущість ПДФО у ВВП держави	$ФЗ_{ввп} = (ПН_{пдфо} / ВВП)$ х 100%
Коефіцієнт ефективності ПДФО у ВВП	$К_{ве} = (ПН_{пдфо} / ВВП)$ х 100% / $С_{пдфо}$

Відтак розрахунок основних показників фіскальної ефективності механізму оподаткування доходів фізичних осіб проводитимемо за методикою, висвітленою у табл. 2.8.

Розрахуємо показник податкового розриву, що дає змогу оцінити реальну суму податкових надходжень до бюджету від запланованих надходжень. Для цього з’ясуємо відхилення фактичних показників надходження податку на доходи фізичних осіб від планових (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Динаміка показників фіскальної ефективності податку на доходи фізичних осіб у 2018–2022 рр. *[17; 32; 33; 34; 35]*

	Планові надходження податку на доходи фізичних осіб, млрд грн	Фактичні надходження податку на доходи фізичних осіб, млрд грн	Відхилення фактичних показників від планових, млрд. грн	Коефіцієнт збирання податку на доходи фізичних осіб, %
20018	136,7	138,2	+1,5	101,1
2019	138,1	165,5	+27,4	119,8
2020	165,4	177,8	+12,4	107,5
2021	206,0	212,2	+6,2	103,0
2022	259,1	272,2	+13,1	105,1

У 2018–2022 роках показники фактичних надходжень податку на доходи фізичних осіб стабільно перевищували планові. Найбільші відхилення – +27,4 млрд грн, +12,4 млрд грн і +13,1 млрд грн було зафіксовано у 2019, 2020 і 2022 роках відповідно.

На окрему увагу заслуговує розрахований коефіцієнт збирання податку на доходи фізичних осіб. Так, фФактичні надходження податку на доходи фізичних осіб до Зведеного бюджету України, зафіксовані протягом досліджуваного періоду, демонструють мінімальні відхилення від планових. У 2019 році помічаємо дещо вище перевиконання – на 19,8%, а загалом показник перевищення фактичних надходжень перевищує планові від 1,1% у 2018 році до 7,5% у 2020 році. Дане явище зумовлено тим, що в економічно несприятливий період свою діяльність припинила велика кількість підприємств, що забезпечували потенційних платників податку робочими місцями, а отже – доходами, які підлягають оподаткуванню. Ситуація в країні ускладнюється ще й тим, що переважна більшість фізичних осіб - платників одержує доходи лише з одного джерела – від праці за наймом. І навіть у надскладних 2020 і 2022 роках спостерігаємо перевищення суми фактичних надходжень податку на доходи фізичних осіб над запланованими на 7,5 % та

на 5,1% відповідно. Таким чином, слід підкреслити, що надходження податку на доходи фізичних осіб є стабільнішими у період успішного розвитку економіки країни,хоча і доволі чітко реагують на будь-які негативні зміни в останньому.

Набагато ємкіше значення для фіскальної ефективності механізму оподаткування доходів фізичних осіб має показник чистого податкового розриву (рис. 2.4).

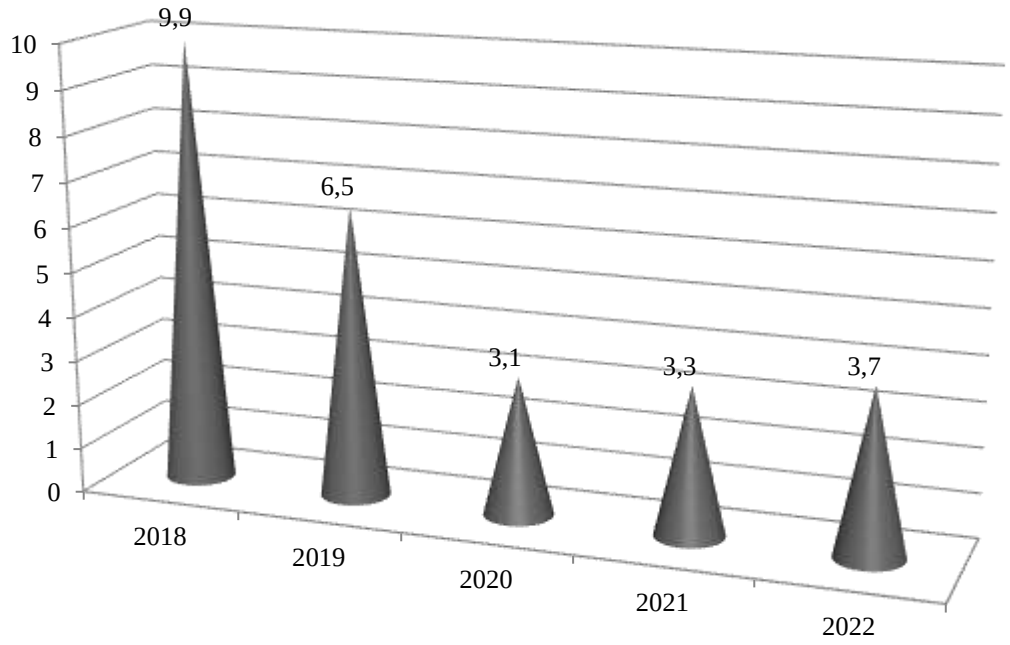

Рис. 2.4. **Динаміка показника чистого податкового розриву з податку на доходи фізичних осіб у 2018–2022 рр., млрд. грн**

Протягом 2018–2022 років чистий податковий розрив з податку на доходи фізичних осіб значно знизився: з 9,9 млрд грн у 2018 році до 3,7 млрд грн у 2022 році – на 6,2 млрд грн. Таким чином можна стверджувати, що або порушень у сфері оподаткування доходів фізичних осіб стало менше, або це дія мораторію на податкові перевірки, впровадженого з початком повномасштабного вторгнення.

Наступним показником фіскальної ефективності механізму оподаткування доходів фізичних осіб є фіскальна значущість даного податку у бюджеті держави. За основу візьмемо показники доходів зведеного

бюджету України, оскільки податок на доходи фізичних осіб формує як місцеві, так і державний бюджет у їхніх доходних частинах (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Показник фіскальної значущості податку на доходи фізичних осіб у бюджеті та ВВП України у 2018–2022 роках

Показник	2018	2019	2020	2021	2022	Відхилення (+,-) 2022 року від 2018 року
ВВП, млрд. грн	3560,0	3977,2	4222,0	5450,8	5191,0	+1631,0
Доходи зведеного бюджету, млрд. грн	1184,3	1289,8	1376,7	1662,3	2196,3	+1012,0
Надходження податку на доходи фізичних осіб, млрд. грн	229,9	275,5	295,1	349,8	420,7	+190,8
Фіскальна значущість ПДФО у ВВП держави, %	6,5	6,9	7,0	6,4	8,1	+1,6
Фіскальна значущість ПДФО у бюджеті, %	19,4	21,4	21,4	21,0	19,2	-0,2

Основним показником, що характеризує перерозподіл ВВП через бюджет держави є фіскальна значущість податку на доходи фізичних осіб у ВВП держави. У 2018–2022 роках даний показник, за винятком 2021 року, демонстрував стійку тенденцію до зростання. Загальне позитивне відхилення по ньому на кінець досліджуваного періоду склало +1,6 відсоткових пункти.

Фіскальна значущість податку на доходи фізичних у доходах зведеного бюджету України була найвищою у 2019–2020 роках і склала 21,4%. Однак у 2021–2022 роках відзначається зниження показника і на кінець досліджуваного періоду його загальне відхилення склало -0,2 відсоткових пункти.

Сумарним індикатором ефективності функціонування механізму оподаткування доходів фізичних осіб є коефіцієнт ефективності податку на доходи фізичних осіб у ВВП (рис. 2.5).

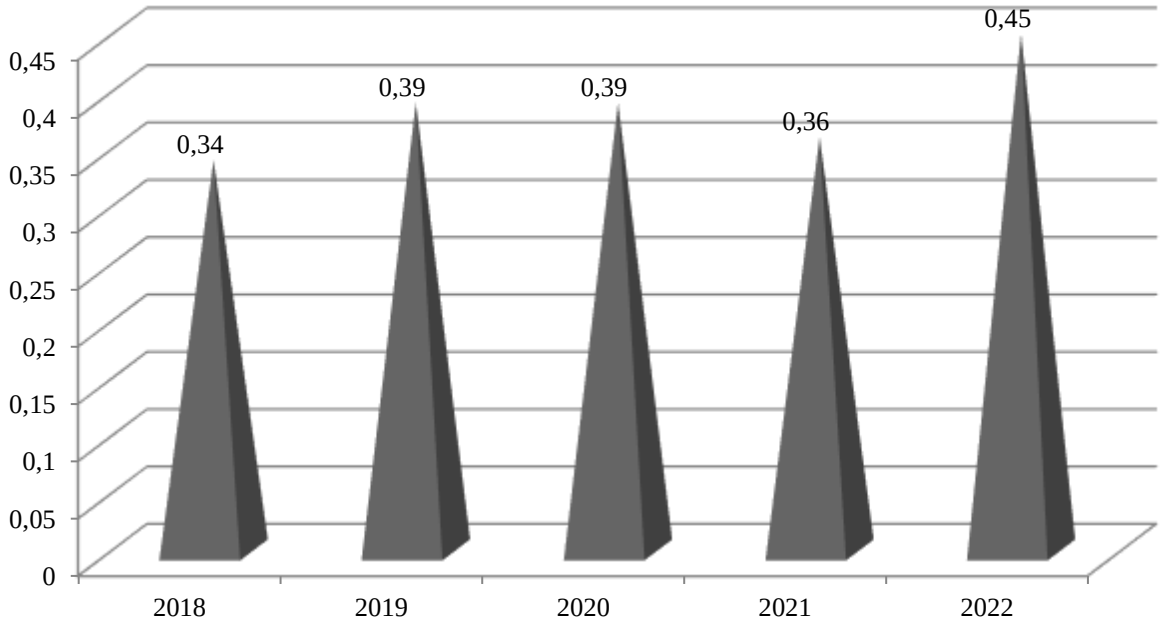

Рис. 2.5. **Динаміка коефіцієнта ефективності податку на доходи фізичних осіб у ВВП у 20185–2022 роках, %**

Коефіцієнт ефективності податку на доходи фізичних осіб у ВВП протягом 2018–2022 років був відносно сталим, однак у 2022 році відзначається його суттєве зростання на 0,09%, що пов’язано зі зростанням обсягів податкових надходжень за доволі фіксованої ставки податку.

За результатами розрахунків показників фіскальної ефективності механізму оподаткування фізичних осіб та аналізу їхньої динаміки за період 2018–2022років можна дійти таких висновків:

1. Податок на доходи фізичних осіб є основним бюджетоутворюючим податком на місцевому рівні. У сучасних економічних умовах частка податку на доходи фізичних осіб у структурі доходів місцевих бюджетів становить 36,4%, зведеного бюджету – 20,5%. Таким чином, податок на доходи фізичних осіб виступає стабільним джерелом наповнення бюджетів України різного рівня та вагомим фінансовим інструментом реалізації бюджетно-податкової реформи в Україні.

На сучасному етапі слід зосередити увагу на перспективах реформування механізму оподаткування доходів фізичних осіб з метою максимізації його фіскальних функцій і досягнення справедливості оподаткування. При цьому основним соціальним пріоритетом подальшого його вдосконалення має стати рівномірний розподіл податкового тягаря між платниками з різним рівнем достатку та платоспроможності.

Підсумовуючи, відзначимо, що шляхи підвищення ефективності справляння ПДФО мають бути зосереджені на зниженні податкового навантаження на трудові доходи населення, детінізації заробітних плат, збільшенні реальних доходів населення та розширенні бази оподаткування податком на доходи фізичних осіб.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ОПТИМІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМУ ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Механізм оподаткування доходів фізичних осіб в Україні ґрунтується на використанні пропорційних ставок податку. Така ставка є системою оподаткування, в межах якої, незалежно від розміру доходу, всі вони оподатковуються за однаковим відсотком.

За своєю сутністю пропорційна система оподаткування, яку також називають системою єдиного оподаткування, має декілька знакових характеристик:

- визначає однакову ставку податку для всіх, незалежно від доходу чи багатства;

- має на меті створити більшу рівність між граничними податковими ставками та середніми податковими ставками;

- вважаються такими, що стимулюють економіку, заохочуючи людей витрачати більше та більше працювати, оскільки немає податкового штрафу за більший заробіток.

Загалом пропорційні ставки є різновидом регресивного податку, оскільки така ставка податку створює більший фінансовий тягар для осіб з низькими доходами. Противники пропорційного податку стверджують, що люди з вищими доходами повинні сплачувати більший відсоток, ніж платники податків з нижчими доходами. Вони сприймають систему як таку, що покладає вищий тягар на осіб із середнім доходом, щоб нести більшу частину державних витрат. І хоча відсоток податку однаковий, що можна вважати справедливим, ефект після оподаткування для осіб з низькими доходами є більш обтяжливим, ніж для осіб з високими доходами [36].

На відміну від пропорційних ставок, прогресивні передбачають зростання розміру ставки податку (або прогресію) відповідно до збільшення розміру оподатковуваного доходу. За таких ставок встановлюється нижча ставка податку для осіб з низькими доходами та вища для тих, хто має вищий

дохід. Зазвичай це досягається шляхом створення податкових категорій, що групують платників податків за діапазоном доходу.

Обґрунтування прогресивного податку полягає в тому, що єдиний відсотковий податок буде непропорційним тягарем для людей з низькими доходами. При цьому вплив на реальну споживчу спроможність платників такого податку є більший. Відтак прогресивна система оподаткування зменшує податковий тягар для платників, які найменше можуть дозволити собі платити. Це залишає їм більше ресурсів, які, швидше за все, витрачатимуться на товари першої необхідності та стимулюватимуть економічні процеси в країні.

Прогресивна система оподаткування також має тенденцію збирати більше податків, ніж фіксовані податки або регресивні податки, оскільки найбільший відсоток податків збирається з тих, хто має найбільшу кількість грошей. А ще призводить до того, що ті, хто має найбільший обсяг ресурсів, фінансують більшу частину послуг, на які покладаються всі громадяни та підприємства, наприклад утримання доріг і громадська безпека [37].

До 2004 року механізм оподаткування доходів фізичних осіб в Україні гуртувався на використанні прогресивних ставок податку. А ключовою причиною внесення змін було те, що прогресивна шкала податкових ставок, яка діяла до 2004 р. для стягнення прибуткового податку з громадян, не відповідала реальному розмежуванню доходів населення. Зокрема, переважна більшість доходів, що отримували громадяни України у вигляді заробітної плати, оподатковувались за ставкою 20%. Натомість інші інтервали прогресивної шкали податкових ставок практично не застосовувались у зв’язку з приховуванням реальної заробітної плати або її виплатою нижче мінімального рівня у випадках неповної зайнятості. Таким чином, підсистема прибуткового оподаткування громадян мала не прогресивний, а пропорційний характер. Крім того, механізм справляння прибуткового податку з громадян не виконував регулюючої функції, оскільки через неможливість підвищення заробітної плати працівникам бюджетної

сфери інститут мінімальної заробітної плати держава використовувала вкрай обмежено [38].

Водночас впроваджена у 2004 р. пропорційна шкала податкових ставок не вирішила проблему детінізації заробітної плати, що було лейтмотивом реформування в Україні підсистеми оподаткування доходів фізичних осіб. А відтак у зв'язку зі зростанням соціального розшарування населення необхідно запроваджувати прогресивну форму оподаткування доходів фізичних осіб, за якої податкові ставки збільшуються зі зростанням доходів громадян. Зокрема, позитивні та негативні сторони використання таких податкових ставок висвітлено у табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Переваги та недоліки використання прогресивних ставок у механізму оподаткування доходів фізичних осіб в Україні

Прогресивні ставки в механізмі оподаткування доходів фізичних осіб в Україні	
Переваги	***Недоліки***
Прямо залежать від доходів фізичних осіб, що створює адекватні умови в оподаткуванні	Легкість ухилення від оподаткування і складність контролю за правильністю обчислення та повнотою сплати податку
Здатні регулювати податкове навантаження на платників з різними за обсягом доходами	Нестабільність об'єкта оподаткування, розміри якого можуть коливатися в процесі циклічного розвитку економіки
Сприяє регулюванню економічного та соціального розвитку регіонів	Нерівномірність розподілу податкових надходжень до бюджетів різних за рівнем економічного розвитку регіонів

Упровадження в Україні прогресивної форми оподаткування в рамках механізму оподаткування фізичних осіб може призвести до збільшення податкового навантаження на середній клас – клас, що на нього традиційно опирається демократично орієнтоване суспільство. При цьому громадяни, котрі отримують високі доходи, можуть залишитися поза межами оподаткування, ухиляючись від сплати цього податку.

Першопричиною диференціації доходів фізичних осіб є розриви між частками найбіднішого та найбагатшого населення країни. Проте для деталізації дослідження необхідним є використання результатів обрахунку коефіцієнта Джині, який є статистичним показником, що засвідчує розшарованість суспільства окремої країни по відношенню до рівня річного доходу та може приймати значення від 0 до 1. Індекс Джині – відсотковий аналог коефіцієнта Джині, де 1 = 100 % [39]. Для більшої наочності необхідним є розгляд коефіцієнта Джині в окремих країнах світу (рис. 3.1):

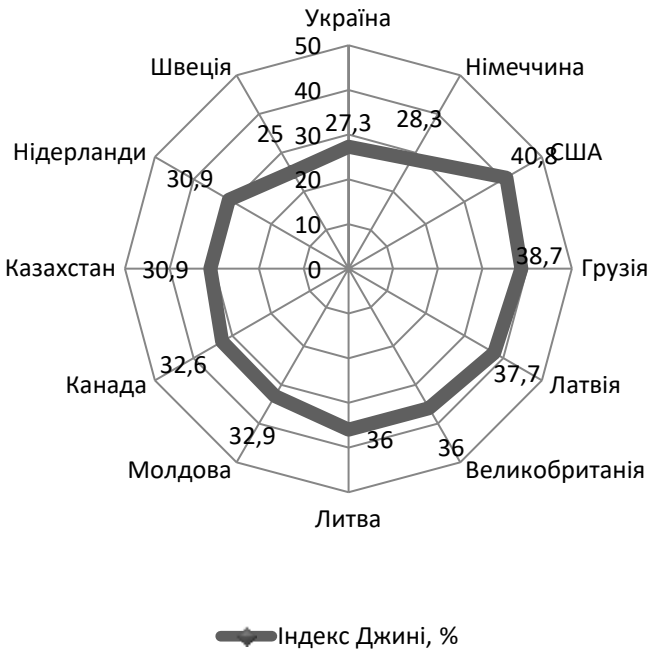

Рис. 3.1. **Розподіл доходів населення за індексом Джині в окремих країнах світу у 2022 році, %**

Розшарування суспільства у найбільш розвинених країнах світу, таких як США, Великобританія та Канада, становить 40,8 %, 36,0 % і 32,6 % відповідно. Найнижчий рівень показника зафіксовано у Швеції – 25 %. В Україні індекс Джині у 2022 році становив 27,3 %, що є одним з найнижчих показників серед наведених країн та свідчить про нормальне розшарування суспільства країни [40].

Як відомо, зміст прогресивної форми оподаткування доходів фізичних осіб полягає у тому, що зі зростанням абсолютної величини доходів громадян збільшується та її частина, яку держава стягує в бюджет для подальшого перерозподілу. При цьому її основна мета полягає в тому, щоб розподілити частину доходів найбільш заможних верств населення на користь бідних. Таким чином, з одного боку, проявляється соціальна значимість запровадження прогресивної шкали ставок податку з доходів фізичних осіб, а з іншого – роль держави у фінансовій підтримці соціально незахищених і малозабезпечених громадян.

Проте надмірним піклуванням про бідних не слід перекреслювати стимули до самозабезпечення, адже в умовах загострення кризових явищ у суспільстві це може призвести до зниження економічного та соціального розвитку країни. Отже, необхідно знайти «золоту середину», коли державна підтримка не буде виходити за допустимі межі, забезпечуючи мінімальні соціальні стандарти.

Зарубіжна практика свідчить, що правильний підхід до диференціації прогресивного податку на доходи фізичних осіб є одним із варіантів виходу з кризи у системі місцевих фінансів. «Це станеться, якщо ставка податку буде диференційована так, що для малої зарплати вона буде дуже низькою, для високої платні – дійсно високою, а для середньої – не перебільшить нинішньої ставки. Якщо у цього податку буде, так би мовити, соціальна функція, яка збільшить прибутки для малозабезпечених, збільшить купівельну спроможність, то у зв’язку з цим сприятиме розвитку економіки”, – зазначає латвійський економіст Р. Карнієте у підтримку впровадження прогресивної форми оподаткування доходів фізичних осіб [4]. Як результат, у Латвійській Республіці успішно функціонує підсистема оподаткування доходів фізичних осіб, забезпечуючи бюджети стабільними фінансовими ресурсами.

Позитивний досвід функціонування прогресивної форми оподаткування доходів фізичних осіб за кордоном може бути успішно

використаний у нашій державі. Так, у Франції, яка має прогресивну податкову систему, існує нижня межа прибутків, за які не стягується податок, а далі поступово ставка податку збільшується, в залежності від сум отриманого доходу, вище означеного рівня (табл. 3.2). Крім того, на частину доходу, що перевищує 250 000 євро на одну людину і 500 000 євро на подружню пару до ставки 45% додається надбавка у розмірі 3% і 4% на дохід, який перевищує 500 000 євро на одну особу і 1 млн євро для подружньої пари [42].

Таблиця 3.2

Ставки податку на доходи фізичних осіб у Франції [42]

Оподатковуваний дохід, євро	Ставка податку, %
До 9 964	0,0
9 965 – 27 519	14,0
27 520 – 73 779	30,0
73 780 – 156 244	41,0
156 245 і більше	45,0

У Німеччині традиційно існує класова система оподаткування, де в основу розподілу платників на класи покладений їх соціально-громадянський статус. Всього налічується шість податкових класів; найбільші податки платять представники першого класу. Податок на прибуток у Німеччині є прогресивним: ставки податку на прибуток починаються від 14%, потім зростають до 42% (для доходів вище 55 961 євро); нарешті, дуже високий рівень доходів (перевищує 265 327 євро) оподатковується на рівні 45%. При цьому існує мінімальна ставка податку, яка становить 0%. Тобто дохід у розмірі 9 169 євро (або 18 338 євро для подружніх пар, які подають комбінований прибуток), що отримується щороку, не обкладається податком [43].

В Італії залежно від джерел надходжень всі доходи платників поділяють на п’ять груп. Доходи кожної з груп оподатковуються окремо, шкала ставок коливається від 23 до 43%.

В Іспанії податок розраховується за ставкою від 24 до 45%, максимальна ставка застосовується, якщо дохід становить 300 тис. євро.

Максимальні ставки податку на доходи фізичних осіб в деяких країнах Європи наведено на рисунку 3.2.

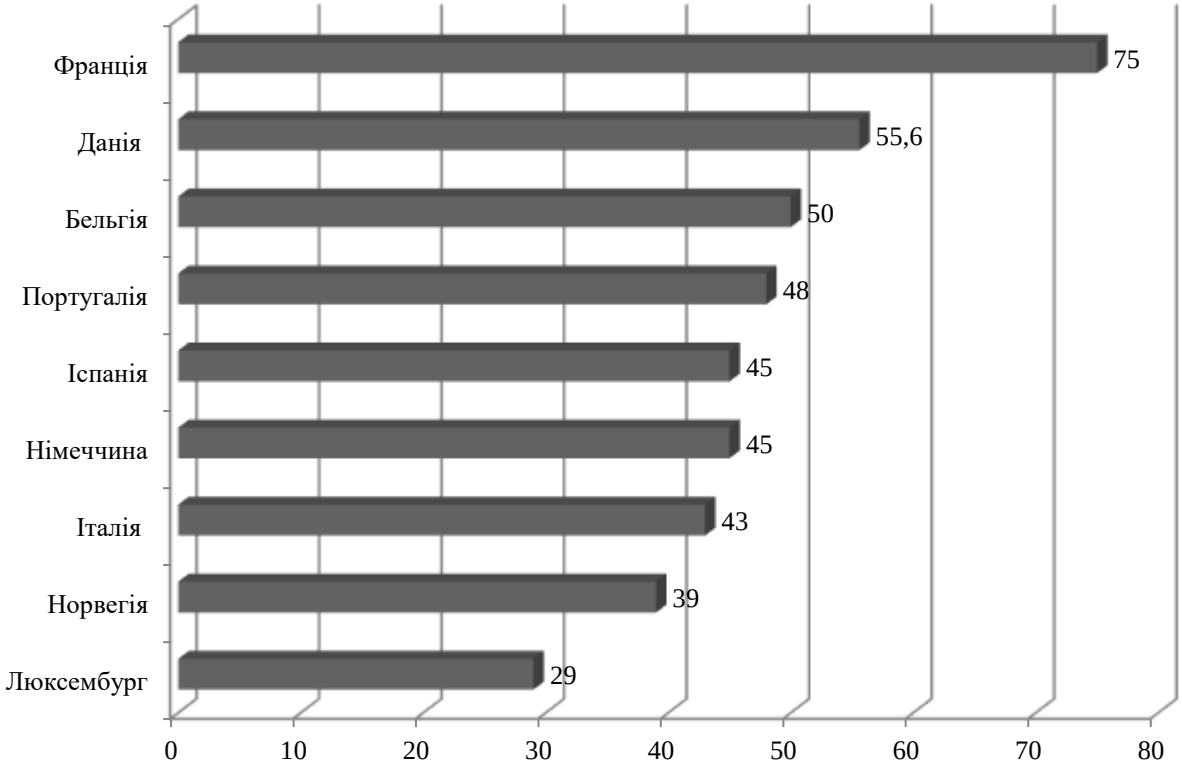

Рис. 3.2. **Максимальні ставки податку на доходи фізичних осіб в окремих країнах ЄС, %** [44]

Зважаючи на розглянутий зарубіжний досвід і переваги прогресивного оподаткування, пропонуємо механізм оподаткування доходів в Україні відкорегувати саме по вектору прогресивності, відповідно до виду та розміру доходів, одержуваних платником податку. Подібний поділ платників має на меті врахування інтересів кожної окремої особи, організацію індивідуального підходу при здійсненні процесу оподаткування та забезпечить більш ефективне функціонування механізму оподаткування доходів фізичних осіб.

Тобто особливістю пропонованого механізму оподаткування доходів фізичних осіб є те, що кожну податкову ставку слід застосовувати до кожної окремої частини доходу. При цьому домогосподарство слід розглядати законодавством як одного платника (рис. 3.3).

.

Оптимізований механізм оподаткування доходів фізичних осіб України

Групи платників

Група платника	Вид доходу
A	Основний (за наймом)
B	Основний (за наймом), побічний (інвестиційний, від приросту капіталу, за вкладами в пенсійні фонди, інші доходи)
C	Основний (від підприємницької діяльності))
D	Основний (від підприємницької діяльності), побічний
E	Основні та побічні доходи

База оподаткування

- Доходи від роботи за наймом
- Доходи від підприємницької діяльності
- Інвестиційні доходи
- Доходи від приросту капіталу
- Доходи за вкладами в пенсійні фонди
- Інші доходи

Ставки податку

- 0% – дохід до 1 МЗП
- Дохід від 1 до 5 МЗП.: 15% для основних доходів; 20% для побічних доходів
- Дохід від 5 до 20 МЗП: 20% для основних доходів; 25% для побічних доходів
- Дохід понад 20 МЗП: 25% для основних доходів; 30 % для побічних доходів

Звітність та сплата податку

Податкова декларація. Сплата податку здійснюється протягом року чотирма рівними частинами

Рис. 3.3. **Модель пропонованого механізму оподаткування доходів фізичних осіб за прогресивною шкалою ставок**

Оскільки згідно запропонованих змін домогосподарство слід вважати одним платником, то декларація має складатися з доходів усіх членів домогосподарства. По закінченню податкового року має бути визначена кінцева сума отриманих доходів і здійснений перерахунок суми податку на доходи фізичних осіб.

Запропоновані зміни кардинально змінять не лише поняття платника у механізмі оподаткування доходів фізичних осіб, а й підхід до визначення бази оподаткування з метою підвищення рівня загальної соціалізації податку.

ВИСНОВКИ

Податок на доходи фізичних осіб є критично важливим аспектом фіскальної політики держави. При цьому визначальною умовою його функціонування є базові умови, що обираються державою як превалюючі на визначений час і за вказаних стратегічних цілей розвитку. Відповідно, механізм оподаткування доходів фізичних осіб є важливим аспектом для досягнення державою поставлених цілей: фіскальних, економічних і соціальних.

Еволюційний розвиток поглядів на оподаткування доходів фізичних осіб довів необхідність не лише його важливість як джерела доходів бюджетів, а й як інструменту соціального спрямування, що реалізовується крізь призму фіскальної політики держави за рахунок стимулів до праці та підприємницької активності. Досягнення означених цілей можливе за рахунок активізації елементів податку у розрізі як основних – платник, об’єкт, ставка, так і додаткових – податкові пільги, база, квота тощо – елементів.

Дослідження місця податку на доходи фізичних осіб у доходах бюджетів України різного рівня дало можливість з’ясувати, що податок на доходи фізичних осіб входить до трійки основних у формуванні доходів зведеного бюджету України. При цьому обсяг акумульованих сум податку в середньому за 2018–2022 роки складав 314,2 млрд грн, а позитивне відхилення на кінець досліджуваного періоду в порівнянні з його початком – +190,8 млрд грн. Водночас варто наголосити, що досліджуваний податок є найстабільнішим з позиції темпів приросту сум надходжень.

Вивчаючи присутність податку на доходи фізичних осіб у доходах місцевих бюджетів, було з’ясовано, що його питома вага у доходах місцевих бюджетів в середньому за останні 5 років становила 36,4%, а в податкових надходженнях – 62,7%. Позитивне відхилення протягом досліджуваного періоду склало відповідно 296,0% і 9,8 відсотків.

З’ясовуючи особливості функціонування механізму оподаткування доходів фізичних осіб в Україні, було узагальнено, що досліджуваному податку властиві як фінансово-економічні, що розглядаються крізь процес відчуження частини власності платника на користь держави, так і політичні, пов’язані з узгодженням інтересів різних верств населення, та соціальні характеристики, до поля дії яких відносяться інтереси населення з позиції досягнення оптимального рівня добробуту на умовах соціальної справедливості. При цьому у структурі доходів за обсягами сплачених сум податку на доходи фізичних осіб переважають зі значним відривом кошти податку, перераховані з доходів від праці за наймом з середнім показником за 2018–2022 рік 87,3 відсотки.

Дослідження фіскальної ефективності механізму оподаткування доходів фізичних осіб в Україні показало, що протягом 2018–2022 року показник чистого податкового розриву скоротився з 9,9 млрд грн до 3,7 млрд грн; рівень фіскальної значущості у ВВП держави зріс на 1,6%, а от показник фіскальної присутності у доходах зведеного бюджету знизився на 0,2%. При цьому загальний коефіцієнт ефективності (рис. 4) зріс з 0,34% до 0,45 відсотка.

У процесі проведеного дослідження було з’ясовано, що чинний механізм оподаткування доходів фізичних осіб має низку переваг і недоліків. І однією з них є його низька соціальна спрямованість, що підтверджується значним розривом у доходах платників податку. Тому, з метою його оптимізації, запропоновано вдосконалену модель оподаткування доходів фізичних осіб в Україні, що ґрунтується на поділі платників за групами відповідно до видів одержуваних доходів, а також на прогресії ставок податку на доходи фізичних осіб відповідно до них.

Запропонована оптимізація дозволить підвищити рівень соціальної спрямованості механізму оподаткування доходів фізичних осіб і сприятиме зростанню рівню його ефективності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Соколовська А.М. Податкова система держави: теорія і практика становлення. К.: Знання-Прес, 2004. 454 с.

2. Задорожня Л.В. Еволюція вчення про податки. *Збірник наукових праць Уманського державного аграрного університету*. Умань, 2009. Вип. 72. Ч. 2 : Економіка. С. 97–103.

3. Задорожня Л.В. Розвиток поглядів на оподаткування доходів фізичних осіб. *Фінансово-економічні аспекти стабільного розвитку аграрної економіки України* / Під ред. М.Я. Дем'яненка, М.Й. Маліка. Умань: СПД Сочінський, 2009. С. 257–263.

4. Система оподаткування та податкова політика / [В.Б. Захожай, Я.В. Литвиненко, К.В. Захожай, Р.Я. Литвиненко]. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 468 с.

5. Чугунов І. Я., Ігнатенко І.Б. Податок з доходів фізичних осіб у системі фінансово-економічного регулювання. *Фінанси України*. 2011. № 4. С. 3–14.

6. Ковалюк О.М. Важливий крок до зменшення податкового тягаря в Україні. *Фінанси України*. 2013. № 1. С. 55–62.

7. Кривіцький В.Б., Нікітішин А.О. Адміністрування податку з доходів фізичних осіб. *Фінанси України*. 2012. № 9. С. 34–39.

8. Крисоватий А.І. Фіскальні засади соціально орієнтованої економіки ринкового типу. *Фінанси України*. 2010. № 12. С. 78 –81.

9. Крівцов О.О. Механізм оподаткування доходів фізичних осіб в Україні, суперечності його реалізації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2008. № 102. С. 56–61.

10. Податковий кодекс України: закон України № 2755 від 02.12.2010. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text (дата звернення 12.05.2023)

11. Галушка В. О. Шляхи використання світового досвіду державного регулювання податків у соціально-економічних умовах сучасної України. Державне будівництво. URL:: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeBu/2010-1/doc/5/06.pdf (дата звернення 13.05.2023)

12. Бюджет України – 2018: Статистичний збірник. Міністерство фінансів України. Київ, 2019. 309с.

13. Бюджет України – 2019: Статистичний збірник. Міністерство фінансів України. Київ, 2020. 297.

14. Бюджет України – 2020: Статистичний збірник. Міністерство фінансів України. Київ, 2021. 298.

15. Бюджет України – 2021: Статистичний збірник. Міністерство фінансів України. Київ, 2020. 278.

16. Богдан Т. Виконання бюджету – 2022: головні підсумки року. LB.ua. URL: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/545981_vikonannya_byudzhetu2022_golovni.html (дата звернення 17.07.2023)

17. Довідка щодо виконання доходів загального фонду місцевих бюджетів за 2022 рік. Міністерство фінансів України: Виконання доходів місцевих бюджетів. URL: https://www.mof.gov.ua/storage/files/%D0%94%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BA%D0%B0_%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B0_%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82_%D0%B7%D0%B0_2022_%D1%80%D1%96%D0%BA.pdf (дата звернення 17.07.2023)

18. Аналіз виконання місцевих бюджетів за 2022 рік. Децентралізація. URL: https://decentralization.gov.ua/news/16105 (дата звернення 17.07.2023)

19. Томілова-Яремчук Н.О., Хомяк Н.В., Крупа Н.М. Оподаткування доходів фізичних осіб в Україні у воєнний період. DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-40 URL:

http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6439/13292-1?inline=1 (дата звернення 19.07.2023)

20. Податкова система: мультимедійний підручник / Тищенко В.Ф., Найденко О.Є. та ін. Х .: ХНЕУ ім. С. Кузнець, 2021.

21. Система оподаткування: навч. спосіб. / Ю. Б. Іванов, В. Ф. Тищенко, О. Є. Найденко. Харків : ХНЕУ імені С. Кузнеця, 2018. 407 с.

22. Податкова система: навч. посіб. К.: Центр учбової літера- тури, 2015. 416 с.

23. Податковий кодекс України: закон України № 2755-VI від 02.12.2010. URL: http://zakon. rada.gov.ua/laws/show/2755-17. (дата звернення 22.07.2023)

24. Попова В. Удосконалення структурно-організаційної моделі податкової політики в умовах європейської інтеграції. *Економіка. Фінанси*. 2016. 11. С. 15–18.

25. Державний бюджет України 2022 року: виконання в умовах повномасштабної війни. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/derzhavnyy-byudzhet-ukrayiny-2022-roku-vykonannya-v-umovakh (дата звернення 28.07.2023)

26. Швабій К.І. Фіскальна ефективність податку на доходи фізичних осіб. *Фінанси України*. 2012. № 3. С. 31–37.

27. Баранник Л.Б., Соломка Я.А. Аналіз фіскальної ефективності стягнення податку на доходи фізичних осіб в Україні. *Економічний вісник*. 2017. № 4. С. 113–123.

28. Валовий внутрішній продукт у фактичних цінах. Державна служба статистики України: вебсайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 08.08.2023).

29. Звітність про виконання бюджетів. Державна казначейська служба України: веб-сайт. URL: http:// www.treasury.gov.ua (дата звернення: 18.08.2023).

30. Піскова Ж.В. Формування системи показників фіскальної ефективності податків: теорія і практика. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2016. Серія Економіка. Вип. 2(6). С. 174–180.

31. Юрчишена Л.В. Податок на доходи фізичних осіб: механізм стягнення та джерело доходу бюджету України. *Фінанси, облік, банки*. 2016. № 1(21). С. 215–224.

32. ДОВІДКА щодо стану виконання місцевих бюджетів. Виконання доходів місцевих бюджетів за 2021 рік (за даними звіту Казначейства про виконання місцевих бюджетів за січень-грудень 2021 року). Міністерство фінансів України: Виконання доходів місцевих бюджетів. URL: https://www.mof.gov.ua/storage/files/%D0%94%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BA%D0%B0_%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82_%D0%B7%D0%B0_%D1%81%D1%96%D1%87%D0%B5%D0%BD%D1%8C-%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%8C_2021_%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83(1).pdf (дата звернення: 21.08.2023)

33. ДОВІДКА щодо стану виконання місцевих бюджетів Виконання доходів місцевих бюджетів за 2020 рік/ Міністерство фінансів України: Виконання доходів місцевих бюджетів. URL: https://www.mof.gov.ua/storage/files/%D0%94%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BA%D0%B0_%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82_%D0%B7%D0%B0_2020_%D1%80%D1%96%D0%BA.pdf (дата звернення: 21.08.2023)

34. ДОВІДКА щодо стану виконання місцевих бюджетів Виконання доходів місцевих бюджетів за січень-грудень 2019 року/ Міністерство фінансів України: Виконання доходів місцевих бюджетів. URL: https://www.mof.gov.ua/storage/files/%D0%94%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BA%D0%B0_%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BD_%D0%9C%D0%91_2019_%D1%80%D1%96%D0%BA_%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB.pdf (дата звернення: 21.08.2023)

35. ДОВІДКА щодо стану виконання місцевих бюджетів Виконання доходів місцевих бюджетів за січень-грудень 2018 року/ Міністерство фінансів України: Виконання доходів місцевих бюджетів. URL: https://www.mof.gov.ua/storage/files/849_1168306918-ilovepdf-compressed.pdf (дата звернення: 21.08.2023)

36. Kagan, Julia Proportional Tax Meaning, Example, Pros and Cons. Investopedia. April 26, 2021. URL: https://www.investopedia.com/terms/p/proportionaltax.asp (дата звернення 10.09.2023)

37. Kagan, Julia What Is a Progressive Tax? Advantages and Disadvantages. Investopedia. March 04, 2023. URL: https://www.investopedia.com/terms/p/progressivetax.asp (дата звернення 10.09.2023)

38. Письменний В.В. Перспективи впроввадження в Україні прогресивної форми оподаткування доходів фізичних осіб. Вісник Львівської державної фінансової академії: Економічні науки. 2009. № 17. С. 40–48.

39. Рівень тінізації української економіки сягнув 36 % ВВП [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www. newsru. ua/finance/27oct2009/shadow. html> (дата звернення 11.09.2023)

40. Статистичний щорічник України за 2022 рік / За редакцією І.Є. Вернера. Державна служба статистики України, 2023. 386 с.

41. Пилип Л. Латвія через кризу затягує пасок. Радіо Свобода. URL: http://www.radiosvoboda.org/content/article/1752362.html (дата звернення 11.09.2023)

42. Tax rates in France for 2019. France Accountants – 2018. URL: https://www.franceaccountants.com/tax#ourcharges_3 (дата звернення 12.09.2023).

43. Germany Rate of tax on personal income. URL: https://tradingeconomics.com/germany/personal-income-tax-rate (дата звернення 12.09.2023).

44. Дутова Н.В., Лесік Є.С. Оподаткування доходів фізичних осіб в Україні: проблеми та вдосконалення на базі досвіду зарубіжних країн. *Економіка і організація управління*. 2019. № 1 (33). С. 43–52.

45. Барабаш Л.В. Сутність механізму оподаткування доходів фізичних осіб. Materialy IX mezinarodni vedesko – praktiska conference «*Moderni vymozenosti vedy – 2013*». Dil 3. Ekonomicke vedy: Praha. Publishing House «Education and Science» s.r.o. P. 68–70.

46. Барабаш Л.В. Критерії розробки ефективної моделі механізму оподаткування доходів фізичних осіб. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва* / Редкол.: О.О. Непочатенко (відп. ред.) та ін. Умань: УНУС, 2015. Вип. 87. Ч. 2: Економіка. С. 35–44.

47. Худолій Л.М., Барабаш Л.В. Механізм оподаткування доходів фізичних осіб [Монографія] / Л.М. Худолій, Л.В. Барабаш. Умань: Редакційно-видавничий відділ Уманського НУС, 2015. 228 с.

48. Пахаренко С.В. Базові умови функціонування податку на доходи фізичних осіб.